

УДК: 343. 16: 343. 212. 6

*Лемешко О.М.,
доцент Національної юридичної академії
України імені Ярослава Мудрого*

*Гринцєвська М.І.,
студентка 4 курсу Національної юридичної
академії України імені Ярослава Мудрого*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ: ДОЦІЛЬНІСТЬ ІСНУВАННЯ В УКРАЇНІ

Протягом всієї історії свого розвитку кримінальне право України не передбачало можливості кримінальної відповідальності юридичних осіб. Слід зазначити, що положення про кримінальну відповідальність юридичних осіб все ж таки містилися в проекті Кримінального кодексу (далі - КК) України, підготовленому за завданням Комісії Верховної Ради України 12-го скликання з питань правопорядку та боротьби зі злочинністю авторським колективом на чолі з професором В.М. Смітєнюк. Згідно з частиною 2 статті 26 даного проекту сфера відповідальності юридичних осіб чітко обмежувалася, а саме, вони могли нести кримінальну відповідальність лише за особливо тяжкі злочини проти миру, безпеки людства, здоров'я населення, проти держави, у сферах природокористування і господарювання, тобто лише за окремі злочини в межах п'яти глав Особливої частини проекту з 16-ти. Відповідно до частини 2 статті 55 проекту пропонувалося застосовувати до юридичних осіб такі види покарань, як: кримінальна реституція, штраф у межах від 15 до 30 відсотків річного доходу, заборона здійснювати певну діяльність, конфіскація знарядь і засобів вчинення злочину, оголошення юридичної особи злочинною організації та її ліквідація з конфіскацією майна. Не дивлячись на те, що законодавцем була

підтримана діаметрально протилежна позиція і згідно з чинним КК України 2001 р. суб'єктом злочину може бути лише фізична особа, наукова дискусія з цього приводу досі триває: провідні вчені приводять доводи як на користь, так і проти введення інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб до національного кримінального законодавства [1, с. 52-53].

На сьогоднішній день позиції прибічників інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб набувають все більш значної ваги і обґрунтованості. Думки про необхідність введення кримінальної відповідальності юридичних осіб простежуються й в останніх дисертаційних дослідженнях.

Однією з основних причин, що обумовлюють доцільність існування інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб в кримінальному законодавстві України, є наявність великої кількості випадків порушення чинного законодавства з боку юридичних осіб (особливо, в сфері господарської діяльності, охорони навколишнього природного середовища та ін.). Серед основних соціально-економічних та політичних факторів криміналізації діянь юридичних осіб в сучасних умовах спеціалісти виділяють: а) нездатність держави захистити права організацій (юридичних осіб) примушує їх шукати

обхідні шляхи та ухитити в тінь (з загальносвітовому масштабі удільна вага тіньової економіки приблизно оцінюється від 5 до 15% валового внутрішнього продукту, в Італії - 25 - 33%, в африканських державах - досягає 30%. В Україні ж до 50% економіки є тіньовою, а 50 - 60% грошової маси знаходиться в тіньовому обороті) [2, с. 78]; б) відсутність чіткого регулювання правовідносин в державі, прогалини в законодавстві, що дає можливість обійти закон; в) усталена практика порушення законодавства організаціями, що стає умовою їх "визнання" в сучасних умовах; г) підвищення рівня злочинності та інше.

В зв'язку з тим, що КК України не передбачена можливість притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб, на практиці нерідко трапляються випадки об'єктивного ставлення в провинку, тобто притягнення до відповідальності невинної фізичної особи за діями вчинені юридичною особою.

Що стосується принципів особистої та винної відповідальності, які протилежні кримінальної відповідальності юридичних осіб вважають абсолютно несумісними з даним інститутом, то для визнання такого твердження єдино вірним недостатньо поверхневого дослідження цього питання, яке нерідко має місце в роботах вчених, підтримуючих дану позицію. Кожна точка зору має право на існування, проте серйозне обґрунтування є невід'ємним елементом цього. Принципи особистої та винної відповідальності дійсно є досягненням вітчизняного кримінального права, і введення кримінальної відповідальності юридичних осіб до національного кримінального законодавства ні в якому разі не повинно виключати їх існування. На нашу думку інститут, що є об'єктом дослідження даної статті, цілком може співіснувати з принципами особистої та винної відповідальності, проте в цьому випадку вони матимуть певну специфіку, що впливає з сутності юридичної особи як такої.

Так, розглядаючи питання сумісності кримінальної відповідальності юридичних осіб з принципом особистої відповідальності, не можна не звернути увагу позиції щодо доктринального розуміння сутності юридичної особи.

Слід визнати, що категорія юридичної особи однією з найбільш проблемних і дискусійних в сучасній цивільності. На прохві багатьох століть юристи та філософи намагаються визначити

характер і сутність юридичної особи. Уявляється, що в сучасній юриспруденції у порівнянні з загальновідомою теорією "фікції", за якою юридична особа є союзом чи сукупністю людей, що за допомогою фікції, як наукового прийому, розглядається в якості особи, отримує значну перевагу діаметрально протилежна доктрина "реального суб'єкта". Відповідно до цієї доктрини юридична особа уявляється як функціонуюче самостійно, через свої органи, дії яких в межах встановленої компетенції вважаються діями самої юридичної особи. Юридична особа визнається повноцінною особистістю, воле- та дієспособною, здатною приймати юридично - значимі рішення [3, с. 50-51].

Виходячи з такого розуміння сутності юридичної особи, встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб не порушує принципу особистої відповідальності, хоча, як вже зазначалося, останній при цьому має свою специфіку. Доцільною з цього приводу уявляється точка зору професора Наумова А.В., який вважає, що "принцип особистої відповідальності в кримінальному праві може існувати поряд з принципом відповідальності юридичних осіб, доповнюючи останній новим і дуже важливим змістом" [4, с. 3]. Професор В.М. Смітєнко висловлює таку точку зору з цього приводу: "Вітчизняними, російськими, японськими фахівцями незаперечно встановлено роль волевого фактору в перетворенні спільності людей в суб'єкт активної діяльності. Воля індивіда, групи, товариства, асоціації за умови реальної можливості досягнення наміченої мети здатна перетворити будь - який колектив, у тому числі і юридичну особу, в колектив одностудців. Отже, колективна воля, воля юридичної особи, виникає, формується і зрештою, визначається на базі інтересів групи індивідів, що перетворюється в груповий інтерес" [1, с. 49]. О. Нікіфоров доцільно зауважує з приводу даного питання: "Чому особисту відповідальність слід розуміти лише як відповідальність фізичної особи? Неже та чи інша стійка та наділена самостійним юридичним статусом спільність фізичних осіб (підприємство, установа, організація, орган державної влади, сама держава в суверенітеті) не є цілісною особистістю, здатною скоювати юридично значущі дії та нести за них власну особисту відповідальність? Неже особа в праві - це лише індивід?" [5, с. 50-52].

Що стосується принципу винної відповідальності, то для того, щоб встановити сумісність даного принципу з інститутом кримінальної відповідальності юридичних осіб, необхідно проаналізувати сутність вини, як правової категорії не тільки в кримінальному, а й в інших галузях права.

Стаття 23 КК України встановлює, що "виною є психічне ставлення особи до вчиненої дії чи бездіяльності, передбаченої цим кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або неосторожності".

Іон Лекмас визначає вину як "наперед всього психічне ставлення, що спонукає злочинця до певної злочинної поведінки. Це відношення злочинця являє собою конкретний психічний процес, який приймає форму конкретного умислу чи конкретної неосторожності та приводить до здійснення певного злочинного діяння [6, с. 16-24]. Якщо звернутися до цивільного законодавства України, то згідно з статтею 614 Цивільного кодексу (далі - ЦК) України підставою відповідальності за зобов'язання є наявність вини. Цивільне законодавство України не містить нормативного визначення вини, тому вчені та практики нерідко звертаються до психологічної теорії вини, яка панує в законодавстві кримінальному. Таке перенесення, на думку більшості фахівців, є штучним, адже модель вини, існуюча в кримінальному праві абсолютно несумісна з цивільним правом, адже виходячи з положень цивільного законодавства, не можна говорити про наявність вини, якщо особою, було дотримано всього, що від неї вимагалось. У будь - якому разі, важливим є те, що існування принципу винної відповідальності в цивільному праві не заважало визнати суб'єктом цивільно-правової відповідальності й юридичну особу, незалежно від того, який зміст вкладається в саме поняття вини.

Якщо звернутися до адміністративного законодавства України, то воно також як і кримінальне, не передбачає відповідальності юридичних осіб. Важливим є те, що ряд нормативно-правових актів передбачає санкції щодо юридичних осіб, які фактично мають характер адміністративної відповідальності (З.У. "Про ліцензування певних видів господарської діяльності", "Про захист економічної конкуренції", "Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами", Декрет Кабінету Міністрів

України "Про систему валютного регулювання та валютного контролю" та ін.). Враховуючи це, невизнання юридичної особи в КпАП суб'єктом адміністративного правопорушення є суттєвим його недоліком. КпАП, який набрав чинності з 1 липня 2002 року в РФ передбачає можливість адміністративної відповідальності юридичних осіб. Цікавим для нас є визначення вини, закріплене новим КпАП РФ. Так, ч. 2 статті 2.1 КпАП юридична особа визнається винною в скоєнні адміністративного правопорушення, якщо буде встановлено, що в неї була можливість для дотримання правил та норм, за порушення яких передбачена адміністративна відповідальність, проте даною особою не були прийняті всі міри, що від неї залежали. В даному випадку, введення адміністративної відповідальності юридичних осіб не порушило принципу винної відповідальності, проте доповнило його зміст певними специфічними моментами.

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що зважаючи на різноманітність тлумачення та застосування категорії вини в різних випадках, існує можливість запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб, не порушуючи принципу винної відповідальності.

Так, враховуючи вищенаведені аргументи, юридична особа може притягуватися до кримінальної відповідальності за умов, якщо злочинне діяння вчинюється: а) винно на користь юридичної особи; б) керівником, колективним органом управління чи іншою відповідальною особою; в) від імені юридичної особи; г) як у випадку встановлення конкретних фізичних осіб, що скоїли інкримінований злочин, так і у випадку, коли останні не встановлені.

Інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб не є чимось новим, адже положення, що його закріплюють, містяться в кримінальному законодавстві багатьох країн як англосаксонської правової системи (США, Великобританія, Австралія), традиційної правової системи (КНР), так і континентальної системи (Франція, Нідерланди, Данія, Швейцарія, Румунія, Молдова та ін.). Наприклад КК Данії в Главі 5 "Кримінальна відповідальність юридичних осіб" параграфі 27 допускє відповідальність не тільки юридичних осіб, а й органів державної влади та муніципалітетів за діяння, скоєні в процесі виконання функцій, порівняно з функціями, що здійснюються фізичними чи юридичними особами.

В законодавстві деяких країн (Австрія, Албанія, Іспанія, Німеччина, Італія, Бельгія, Мексика, Латвія, Перу) передбачається квазікримінальна відповідальність юридичних осіб. В даному випадку юридична особа формально не визнається суб'єктом злочину, проте до неї можуть застосовуватися різноманітні кримінальні санкції. Так КК Іспанії передбачає солідарну відповідальність юридичної особи за виплату кримінального штрафу, покладеного на його керівника чи представника, якщо останні при скоєнні злочину діяти від імені та на користь такої особи. В Бельгії квазікримінальна відповідальність допускається в податковій, сільськогосподарській, таможенній сферах. КК Австрії не передбачає прямо кримінальної відповідальності юридичних осіб, проте, в ньому вказується, якщо якась юридична особа збагатиться за рахунок злочину, скоєного фізичною особою чи за рахунок майна, отриманого від злочину, то вона засуджується "до виплати грошової суми в розмірі неправомірного збагачення" [7, с. 57].

Викладені аргументи, які відображають розмаїття точок зору на проблему доцільності введення кримінальної відповідальності юридичних осіб, свідчать про актуальність цього питання та його особливу важливість на сучасному етапі розвитку суспільних відносин та юридичної науки в Україні. Остаточне його вирішення потребує подальших глибоких досліджень в цій сфері, на базі яких й може бути прийняте рішення про необхідність запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб до національного кримінального законодавства.

У будь - якому разі, якщо в Україні буде визнано за необхідне встановити кримінальну відповідальність юридичних осіб, то здійснити це було б доцільніше не шляхом реформування чинного КК, а шляхом прийняття спеціального Закону про кримінальну відповідальність юридичних осіб.

Література:

1. Смітєнюк В.М., Агафонов Г.І. Кримінальна відповідальність юридичних осіб в реформованому законодавстві України // Економіка. Фінанси. Право. - 1996. - № 1;
2. Баранов А.А. Некоторые проблемы девиации юридических лиц в связи с возможностью их уголовной ответственности // Митна справа - 2004. - № 3 (33);
3. Козлова Н.В. Юридическое лицо с точки зрения закона и правовой науки // Вестник Московского университета. Серия 11, Право. - 2002. - № 5;
4. Наумов А.В. Предприятие на скамье подсудимых? // Советская юстиция. - 1992. - № 17 - 18;
5. А. Низиформов. Юридическое лицо как субъект преступления // Уголовное право. - 2000. - № 2;
6. Йон Лекшас. Вина как субъективная сторона преступного деяния (перевод с немецкого профессора А.А. Пионтковского). - Москва, 1988;
7. Додонов В. Ответственность юридических лиц в современном уголовном праве // Законность. - 2006. - № 4.